

Роз'яснення

Міністерства культури та інформаційної політики України та Українського інституту національної пам'яті стосовно чинних на сьогодні процедур демонтажу пам'ятників комуністичним і російським діячам та деяких інших аспектів очищення громадського простору від матеріального втілення російських наративів

В Україні як демократичній та правовій державі з 2015 року на законодавчому рівні засуджені тоталітарні режими комуністичного СРСР та нацистської Німеччини. Пропаганда цих режимів та публічне використання їхньої символіки заборонені та визнані законом наругою над пам'яттю мільйонів їхніх жертв. Водночас, більшість існуючих сьогодні в населених пунктах України пам'яток та об'єктів топоніміки, які стосуються російської історії та культури, не підпадають під обмеження (або підлягають виключенням), що визначені Законом України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки».

Доля таких об'єктів повинна вирішуватись відповідно до чинного законодавства про місцеве самоврядування, а також законодавства у сфері охорони культурної спадщини.

Переименування вулиць, провулків, проспектів, площ, парків, скверів, мостів та інших споруд, розташованих на території відповідного населеного пункту, належить до повноважень сільських, селищних, міських рад.

Демонтаж монументів, що не мають статусу об'єкта культурної спадщини або не обліковані належним чином, вирішуються власником такого об'єкта і дозвіл органів охорони культурної спадщини в цьому випадку не потрібен. Єдиною засторогою щодо відповідних рішень є врахування думки громади, економічна доцільність та можлива культурна / мистецька цінність об'єктів, що демонтуються. Зокрема, при вирішенні питання демонтажу пам'ятників та пам'ятних знаків, які не мають статусу об'єкта культурної спадщини, слід врахувати вклад постатей, яким вони присвячені, у культурну спадщину людства, мистецьку складову монумента чи його частин, та розглянути питання передачі вказаних об'єктів на зберігання до спеціалізованих закладів, зокрема до краєзнавчих музеїв. Отже, рішення щодо демонтажу, перенесення чи збереження у музейному фонді об'єктів, які пов'язані з російською історією та культурою, повинні враховувати висновки науковців та незалежних експертів щодо історичної, мистецької цінності таких об'єктів, їхньої унікальності та використання як «маркера» російської імперських претензій.

Якщо ж монументи чи інші об'єкти мають статус пам'ятки або щойно виявленого об'єкта культурної спадщини та обліковані належним чином, слід звернути увагу на наступне.

На сьогодні до Державного реєстру нерухомих пам'яток України занесено, а ще більше – взято на облік відповідно до законодавства, яке діяло до набрання чинності Закону України «Про охорону культурної спадщини», багато об'єктів,

пов'язаних з російською та радянською історією та культурою. Одним із способів встановлення влади імперії над територією було насадження єдиного культурного простору, в тому числі шляхом встановлення пам'ятників та пам'ятних знаків відповідної символіки (російської та радянської), меморіалізації простору через розміщення поховань, зокрема в публічних місцях, найменування населених пунктів, вулиць, площ, провулків та ін., а також розміщення символіки в екстер'єрах та інтер'єрах будівель та споруд.

Оскільки облік об'єктів культурної спадщини бере початок з радянського минулого, а радянська влада в першу чергу брала на облік об'єкти, пов'язані з її встановленням та подіями німецько-радянської війни 1941-1945 рр. то, як вже зазначалось вище, багато з вказаних об'єктів все ще залишаються на обліку.

Декомунізаційні процеси, починаючи з 2014 року, активізували зняття подібних об'єктів з державного обліку та усунення їх з публічного простору.

На сьогодні в правовому полі України діє низка нормативно-правових актів, які регулюють правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у сфері охорони культурної спадщини з метою її збереження, використання об'єктів культурної спадщини у суспільному житті, захисту традиційного характеру середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь, а саме Закон України «Про охорону культурної спадщини», Порядок визначення категорій пам'яток, Порядок обліку об'єктів культурної спадщини, а також Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій Світовій Війні 1939 -1945 років»

Також варто ще раз зазначити, що об'єкти культурної спадщини, які знаходяться на території України, у межах її територіального моря та прилеглої зони, охороняються державою. При цьому пам'ятками Другої світової війни 1939-1945 років визнаються військові кладовища, військові ділянки на цивільних кладовищах, братські та одинокі могили, пам'ятники, пам'ятні знаки, скульптурні, архітектурні та інші споруди, композиції і об'єкти, що увічнюють пам'ять про події часів Другої світової війни 1939-1945 років, її учасників та жертв. Слід звернути увагу, що Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» визначає, що заборона не поширюється на використання символіки на намогильних спорудах, розташованих на території місць поховань, місць почесних поховань.

Відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини» пам'ятки, їхні частини, пов'язане з ними рухоме та нерухоме майно забороняється зносити, змінювати, замінювати, переміщувати (переносити) на інші місця. Переміщення (перенесення) пам'ятки на інше місце допускається **як виняток у випадках, коли неможливо зберегти пам'ятку на місці**, за умови проведення комплексу наукових досліджень з вивчення та фіксації пам'ятки (обміри, фотофіксація тощо).

Фінансування всіх заходів з вивчення, фіксації, переміщення (перенесення) пам'яток, що підлягають переміщенню (перенесенню) відповідно до цього Закону, провадиться за рахунок коштів замовника робіт, які викликали

необхідність переміщення (перенесення) пам'яток. Якщо переміщення (перенесення) пам'яток є необхідним внаслідок дії непереборної сили, вивчення та фіксація пам'ятки провадиться за рахунок коштів Державного бюджету України.

На об'єктах культурної спадщини допускаються такі види робіт: консервація, реставрація, реабілітація, музеєфікація, ремонт, пристосування пам'яток за наявності дозволу відповідного органу культурної спадщини, на підставі погодженої з ними науково-проектної документації.

Розробленню проектів консервації, реставрації, реабілітації, музеєфікації, ремонту, пристосування пам'яток передують проведення необхідних науково-дослідних робіт, у тому числі археологічних і геологічних.

У складі організаційно-функціональної структури підприємства-виконавця робіт з консервації, реставрації, реабілітації, музеєфікації, ремонту, пристосування пам'яток мають передбачатися підрозділи та/або фахівці, які забезпечують виконання відповідних виробничо-технічних, виробничих функцій.

Головний архітектор проекту, керівники та виконавці робіт повинні мати освітні та освітньо-кваліфікаційні рівні для проведення відповідних робіт.

За проведення робіт на пам'ятках культурної спадщини без дозволу передбачена адміністративна відповідальність фізичної особи та фінансові санкції для юридичної особи.

Наслідком проведення незаконних робіт є здійснення заходів контролю органами охорони культурної спадщини, як безпосередньо виконавчим органом сільської, селищної, міської ради так і органом охорони культурної спадщини обласних, Київської міської державних адміністрацій, МКІП або звернення до правоохоронних органів із заявою про порушення кримінального провадження за умисне руйнування, пошкодження чи знищення об'єктів культурної спадщини.

Стосовно об'єктів, які мають відповідний правовий статус об'єкта культурної спадщини, то у даному випадку доцільно розглядати варіанти **зняття відповідного статусу або переміщення об'єкта культурної спадщини** (у даному випадку об'єкт зберігає за собою відповідний правовий статус, але при цьому переміщується на нове місце відповідно до проекту переміщення з виконанням комплексу фіксаційних засобів та внесенням відповідних змін до облікової документації щодо нового місцезнаходження).

Рішення про вилучення, зняття з обліку та переміщення приймає відповідний орган в залежності від статусу об'єкта, категорії пам'ятки тощо, зокрема:

щодо вилучення з Реєстру, переміщення пам'ятки національного значення – Кабінет Міністрів України;

щодо вилучення з Реєстру, переміщення пам'ятки місцевого значення – МКІП;

щодо проведення робіт на пам'ятках національного значення – МКІП;

щодо зняття з обліку щойно виявленого об'єкта – орган охорони культурної спадщини обласних, Київської міської державних адміністрацій;

щодо проведення робіт на щойно виявлених об'єктах, пам'ятках місцевого значення - орган охорони культурної спадщини обласних, Київської міської державних адміністрацій.

Вилучення з Реєстру провадяться відповідно до категорії пам'ятки:

пам'ятки національного значення – постановою Кабінету Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони

пам'ятки місцевого значення – рішенням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони культурної спадщини за поданням відповідних органів охорони культурної спадщини або за поданням Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, інших громадських організацій, до статутних завдань яких належать питання охорони культурної спадщини, протягом одного місяця з дня одержання подання.

При цьому стаття 15 Закону чітко встановлює підстави для вилучення з Реєстру:

якщо пам'ятку зруйновано;

якщо пам'ятка археології, що не виявлена в наземних обсягових формах, досліджена на всій площі і по всій глибині культурного шару і при цьому не виявлено об'єктів культурної спадщини, які підлягають консервації або музеєфікації на місці та подальшому використанню;

якщо пам'ятка втратила предмет охорони.

В даному контексті, підставою для вилучення є **втрата предмету охорони** (в тому числі культурного контексту).

Ініціаторами розгляду питань вилучення пам'ятки з Реєстру є:

обласна, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації - за категорією пам'ятки національного значення;

обласна, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, інші громадські організації, до статутних завдань яких належать питання охорони культурної спадщини - за категорією пам'ятки місцевого значення.

Для порушення розгляду питання вилучення пам'ятки з Реєстру до МКІП подаються наступні документи:

1) подання про вилучення пам'ятки з Реєстру за формою, наведеною у додатку 7 до Порядку обліку об'єктів культурної спадщини, засвідчене підписом керівника установи, організації, що виступає Ініціатором;

2) фотофіксація пам'ятки та її території, втрачених чи пошкоджених цінних (характерних) елементів об'єкта - предмета охорони пам'ятки, що становлять його історико-культурну цінність, на підставі якої цей об'єкт визнаний пам'яткою, з відображенням дати фіксації не більше трьох місяців до дати подання МКІП;

3) копія охоронного договору на пам'ятку;
4) документи, що підтверджують вжиття заходів реагування на порушення законодавства у сфері охорони культурної спадщини (у разі наявності);

5) документи, що підтверджують повідомлення правоохоронним органам про злочин (у разі наявності);

б) акт огляду пам'ятки та її території за формою, наведеною у додатку 8 до Порядку обліку об'єктів культурної спадщини, засвідчений підписом керівника Ініціатора, власником об'єкта культурної спадщини або уповноваженого(ної) ним органу (особи), представником(ами) органу(ів) охорони культурної спадщини, повноваження якого(их) поширюється на територію розміщення відповідної пам'ятки, та особою, що має науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук або доктора наук) за спеціальністю «мuzeєзнавство, пам'яткознавство» або таких наук:

мистецтвознавство, культурологія, архітектура - для об'єктів монументального мистецтва;

архітектури - для об'єктів архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва, а також ландшафтних;

історії - для археологічних, історичних об'єктів та об'єктів науки і техніки.

До акту огляду пам'ятки та її території додаються документи, що підтверджують науковий ступінь осіб, що підписали, якщо вимоги до наукового ступеню встановлені Порядком обліку об'єктів культурної спадщини.

У разі відсутності підпису представника органу охорони культурної спадщини або власника об'єкта культурної спадщини або уповноваженого(ної) ним органу (особи) на акті огляду пам'ятки та її території має бути відмітка про причини їх відсутності. До акту в такому разі додаються матеріали, що підтверджують факт запрошення органу охорони культурної спадщини або власника об'єкта культурної спадщини або уповноваженого(ної) ним органу (особи) для складання акту із зазначенням часу та місця, надісланого рекомендованим листом з описом вкладення та повідомленням про вручення.

Документи, визначені пунктами 3-5 подаються лише обласною, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями. У разі, якщо Ініціатором розгляду питання вилучення пам'ятки з Реєстру є інші суб'єкти, такі документи витребовуються МКІП самостійно після проведення перевірки поданих документів на їх комплектність та відповідність вимогам, визначених Порядком обліку об'єктів культурної спадщини, у строк, що не перевищує 10 робочих днів з дня отримання документів. Уповноважений орган забезпечує подання таких документів у строк, що не перевищує 30 днів з дня отримання відповідного запиту.

Рішення про вилучення пам'ятки з Реєстру оформлюється МКІП після розгляду на засіданні Експертної комісії з питань обліку об'єктів культурної спадщини.

З врахуванням рішення Експертної комісії у строк, що не перевищує 10 робочих днів з дня оформлення її протоколу, МКІП здійснює одну з таких дій, про що повідомляє Ініціатора:

- приймає рішення про вилучення пам'ятки місцевого значення з Реєстру;
- готує проект постанови Кабінету Міністрів України про вилучення пам'ятки національного значення з Реєстру;
- відмовляє у вилученні пам'ятки з Реєстру у зв'язку з відсутністю підстав.

Процедура незанесення пам'яток до Реєстру стосується пам'яток культурної спадщини, взятих на облік відповідно до законодавства, яке діяло до набрання чинності Закону України «Про охорону культурної спадщини» та станом на даний момент не занесених до Реєстру. Особливістю цієї процедури є те, що вона у більшості моментів схожа з процедурою занесення до Реєстру (перелік документів той же самий, зокрема подання відповідно до форми, облікової документації, акт стану збереження, коротка історична довідка), але в поданих документах необхідне обґрунтування щодо невідповідності критеріям пам'ятки, визначеній у зазначеній вище постанові про визначення категорій пам'яток. Зокрема це може бути втрата предмету охорони (зокрема культурного контексту, відсутність цінності з історичної, художньої, архітектурної точки зору, присвячені особам, безпосередньо не пов'язаними з історією та культурною населеного пункту, є масовою тиражованою копією, пов'язані з подіями встановлення радянської влади, організації політичних репресій, організації розкуркулення та колективізації, голодомору, органами радянської та партійної влади, каральними органами радянської влади, переслідування визначних українських діячів та української культури, окрім випадків, пов'язаних з увічнення пам'яті перемоги над нацизмом).

Ініціаторами порушення розгляду питання незанесення до Реєстру об'єкта культурної спадщини є:

обласна, Київська міська державні адміністрації – щодо пам'яток національного значення;

обласна, Київська міська державні адміністрації, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, інші громадські організації, до статутних завдань яких належать питання охорони культурної спадщини - щодо пам'яток місцевого значення.

Рішення про незанесення до Реєстру оформлюється МКІП після розгляду на засіданні Експертної комісії з питань обліку об'єктів культурної спадщини.

Вилучення обласною, Київською міською державними адміністраціями щойно виявленого об'єкта культурної спадщини з Переліку допускається лише у разі прийняття МКІП рішення про відмову в занесенні об'єкта культурної спадщини до Реєстру у зв'язку із невідповідністю його критеріям.

Таким чином, прийняття рішення про вилучення щойно виявленого об'єкта культурної спадщини з Переліку передуює процедура розгляду МКІП питання занесення об'єкта культурної спадщини до Реєстру на підставі таких документів:

подання за формою, наведеною у додатку 3 до Порядку обліку об'єктів культурної спадщини, засвідчене підписом керівника установи, організації, що виступає Ініціатором;

облікова документація.

Ініціатором розгляду відповідного питання є:

обласна, Київська міська державні адміністрації – щодо пам'яток національного значення;

обласна, Київська міська державні адміністрації, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, інші громадські організації, до статутних завдань яких належать питання охорони культурної спадщини - щодо пам'яток місцевого значення.

Переміщення об'єкта культурної спадщини є найбільш цивілізованим, але водночас організаційно найскладнішим підходом до роботи з вказаною вище групою об'єктів.

Переміщення (перенесення) пам'ятки на інше місце допускається як виняток у випадках, коли неможливо зберегти пам'ятку на місці, за умови проведення комплексу наукових досліджень з вивчення та фіксації пам'ятки (обміри, фотофіксація тощо). **В даному випадку пам'ятка не втрачає свій правовий статус, але переміщується на відповідно підготовлені меморіалізовані місця та усувається з публічного громадського простору.**

Для отримання дозволу на переміщення пам'ятки власнику або уповноваженому ним органу (особі) необхідно подати до МКІП наступні документи:

заяву,

протокол (витяг з протоколу) консультативної ради з питань охорони культурної спадщини органу охорони культурної спадщини обласної, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій;

обґрунтування щодо неможливості збереження пам'ятки на місці або обґрунтування необхідності її перенесення;

копію облікової документації на пам'ятку;

акт огляду технічного стану пам'ятки; копія науково-проектної документації на перенесення пам'ятки;

матеріали фіксації пам'ятки, фотофіксація місця, куди планується перенести (перемістити) пам'ятку, перед проектні пропозиції; рішення органу місцевого самоврядування щодо перенесення пам'ятки;

згода на перенесення (переміщення) пам'ятки її власника або уповноваженого ним органу (особи) та власника (користувача) земельної

ділянки або уповноваженого ним органу (особи), на яку планується перенести (перемістити) пам'ятку.

Рішення про переміщення пам'ятки місцевого значення оформлюється наказом МКІП. Щодо пам'ятки національного значення, МКІП забезпечує внесення відповідного акту на розгляд Уряду у відповідності до регламентних вимог.

Окремі частини об'єкта культурної спадщини, як виняток, можуть бути демонтовані задля збереження об'єкта в цілому. Проте, такі роботи проводяться виключно за дозволом:

щодо проведення робіт на пам'ятках національного значення – МКІП;

щодо проведення робіт на щойно виявлених об'єктах, пам'ятках місцевого значення – органу охорони культурної спадщини обласних, Київської міської державних адміністрацій

на підставі науково-проектної документації.

Окремо звертаємо увагу на питання пам'яток, пов'язаних з увічненням перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років.

У рамках ініціатив щодо усунення пам'яток та об'єктів топоніміки, які стосуються російської історії та культури, розвиваються й ініціативи різного рівня щодо усунення з публічного простору пам'ятних знаків, які стосуються Другої світової війни, і які становлять собою виключення з закону про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів і заборону їхньої символіки.

Міністерство культури та інформаційної політики України і Український інститут національної пам'яті поважають волю громад, але водночас наголошують на необхідності дотримання визначених законодавством процедур.

Основним нормативно-правовим актом, що врегульовує питання збереження пам'яті та пам'яток про перемогу над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років є Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років» (далі – Закон).

Статтею 1 Закону передбачено, що шанобливе ставлення до пам'яті про перемогу над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років, про ветеранів війни, учасників українського визвольного руху та жертв нацизму є обов'язком держави та громадян України.

Відповідно до статті 4 Закону пам'ятками Другої світової війни 1939-1945 років визнаються військові кладовища, військові ділянки на цивільних кладовищах, братські та одинокі могили, пам'ятники, пам'ятні знаки, скульптурні, архітектурні та інші споруди, композиції і об'єкти, що увічнюють пам'ять про події часів Другої світової війни 1939-1945 років, її учасників та жертв. Наруга над пам'ятками Другої світової війни 1939-1945 років, їх руйнування або знищення тягне за собою відповідальність згідно із законом. Також Законом передбачено, що поховання учасників бойових дій часів Другої

світової війни 1939-1945 років здійснюється органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

У зв'язку із цим органам місцевого самоврядування варто звернути увагу на системні рішення. Одним із рішень щодо таких пам'яток, зокрема меморіалів, поховань часів Другої світової війни, може бути програма їхнього переозначення у такий спосіб, щоб вони не слугували поширенню радянських та російських міфів, а правдиво розповідали складну історію періоду Другої світової війни.

З дотриманням законодавства про охорону культурної спадщини можуть бути усунуті елементи, що відображають радянські та російські історичні та пропагандистські наративи чи містять недостовірну історичну інформацію, при цьому не допускаючи наруги над пам'ятками.

Питання, пов'язані з перенесенням чи ексгумацією останків учасників чи жертв Другої світової війни, варто за можливості вирішувати після завершення нинішніх бойових дій.

Оскільки наруга над пам'ятками Другої світової війни 1939-1945 років, їх руйнування або знищення тягне за собою відповідальність згідно із законом, у разі виявлення подібних фактів варто звертатись до правоохоронних органів з заявою-повідомленням щодо таких дій, які можуть містити склад злочину і вимогою внести відомості про кримінальне правопорушення в ЄРДР та притягнути винних до відповідальності.